

Роль Українського географічного товариства у розвитку шкільної освіти

Алла ТОПУЗОВА,

науковий співробітник лабораторії оцінювання якості освіти
Інституту педагогіки НАПН України

У важливих сучасних документах, зокрема Національній доктрині розвитку освіти, Концепції розвитку педагогічної освіти вказується на необхідність створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості, формування молодого покоління, здатного навчатися впродовж життя, ефективно співпрацювати, організовувати себе на пошук і дослідження природного середовища. Тобто, порушуються питання щодо принципово нових цілей, які передбачають досягнення сучасних рівнів освіченості окремої особистості та суспільства в цілому, що постало перед багатьма викликами політичного, економічного та соціального характеру. Сучасна освітня система є своєрідним відображенням ситуації в країні. Вирішення багатьох проблем освіти значною мірою залежить від пріоритету фундаментальних наук, зокрема і географії, що розвивається, збагачується новим комплексом знань, які важливо якнайшвидше трансформувати у зміст географічної освіти в загальноосвітній школі. Своєрідним чинником оновлення її змісту має стати методика географії, завдяки якій процес навчання доповниться як найсучаснішими інноваціями, так і переосмисленим педагогічним досвідом.

Географія як шкільний предмет покликана формувати в учнів систему поглядів на світ, їхнє мислення, географічну компетентність і культуру. Саме тому, враховуючи досвід вітчизняних педагогів, заслуговує на увагу діяльність Українського географічного товариства та його педагогічний вплив на розвиток освіти. Географічне товариство України є науковою громадською організацією в галузі географії та суміжних із нею наук, яке було створене з метою задоволення та захисту спільних інтересів його членів, сприяння організації, розвитку, підвищення ефективності та координації географічних досліджень, використання їх досягнень для вирішення соціально-економічних проблем, оптимізації взаємодії суспільства і природи [1; 2]. Його завдання, задекларовані півтора століття тому, є актуальними й у наш час. До того ж, завдяки його діяльності на сучасному етапі розвитку в Україні започатковано багато освітянських проєктів, конкурсів, масових заходів, які відіграють важливу педагогічну роль.

Географічна освіта в Україні розвивається відповідно до тенденцій, властивих як нашій країні, так і європейському освітньому просторові. Сучасні геополітичні зміни спонукають до розбудови нашої держави з урахуванням подальшої її інтеграції в європейське співтовариство. Тому перед освітою постають нові й нові завдання, пов'язані з упровадженням компетентнісного, діяльнісного, кращезнавчого підходів. Модернізація загальноосвітньої школи спрямована на таку організацію навчального

процесу, що має на меті формування в учнів системи географічних знань і навичок самостійної пізнавальної діяльності, розвиток критичного й творчого мислення, і здійснюється з урахуванням особистісних потреб кожного учня. Вирішення поставлених завдань потребує підвищення ефективності засвоєння знань та урізноманітнення і вдосконалення навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Питання діяльності Українського географічного товариства в освітньому просторі країни вивчали С.Рудницький, О.Діброва, Я.Жупанський, Ф.Заставний, М.Криловець, В.Корнєєв, П.Масляк, К.Мезенцев, Н.Мунич, Л.Немець, А.Сиротенко, М.Топузов, Є.Шипович, П.Шищенко, Б.Чернов. Значимо, що Л.Немець, зокрема, вказував на актуальність створення стандартів для різних рівнів географічної освіти [3]. І саме вони мають увібрати в себе той пласт інформації, що досліджується сучасними вченими.

У статті маємо на меті розглянути питання впливу Українського географічного товариства на розвиток шкільної географічної освіти. Адже, враховуючи особистісно орієнтовану спрямованість сучасної географічної освіти та недостатнє відображення інформації про Українське географічне товариство у навчальних програмах із географії та змісті шкільних географічних курсів, актуалізується тематика наукових досліджень, пов'язана з його педагогічною діяльністю.

Системний аналіз діяльності Українського географічного товариства на основі застосування

історичного підходу та виокремлення аспектів освітнього значення дав змогу виділити основні етапи його педагогічної діяльності. У визначенні її періодизації враховано як тенденції розвитку географічної та педагогічної науки, так і тенденції розвитку предметної методики. Тож у педагогічній діяльності Українського географічного товариства виділяємо такі етапи:

- *початковий* – від 1873 року, був найкоротшим у часі та збігся з діяльністю Південно-Західного відділу Руського географічного товариства. Ця організація була українською за своєю сутністю, через що й була ліквідована. Педагогічна діяльність Товариства на той час мала на меті впровадження елементів географічної освіти в університетське навчання, розроблення нових методичних підходів до навчання географії в школі та організацію географічної просвітницької роботи. Найбільший його здобуток – розроблення та поширення значної кількості друкованих праць [2; 9].

- *етап радянської доби (або етап становлення)* – із середини 40-х до початку 90-х років ХХ століття, коли сформувалися основні структурні підрозділи Товариства. Його діяльність було чітко задекларовано в рамках радянської системи. Вона охоплювала: активну участь в обговоренні тенденцій розвитку географічної освіти та проектів навчальних програм. Вагомим методичним здобутком членів Товариства стало створення вітчизняної методики навчання географії Є.Шиповича та підручника «Географія України» М.Паламарчука.

- *сучасний етап* – триває вже більш як двадцять років. Почався від часу проголошення незалежності України і позначився трансформацією структури Товариства як у галузевому, так і територіальному плані. Українське географічне товариство стало важливою складовою міжнародної географічної спільноти. Саме на цьому етапі досягнуто найбільше успіхів у розвитку географічної освіти, зокрема і через трибуну з'їздів Товариства. Члени Товариства беруть активну участь у розробленні освітніх концепцій, географічної складової Державних освітніх стандартів, навчальних програм і підручників з географії.

Вагомим є вклад Українського географічного товариства в розвиток теорії і методики навчання географії, зокрема щодо окремих аспектів методики, пов'язаних із формуванням предметних географічних компетенцій.

До таких компетенцій належать:

- 1) географічні знання;
- 2) географічні вміння й навички;
- 3) географічне бачення світу (вміння мислити просторово й комплексно в географічному просторі – формування географічної картини світу);
- 4) емоційно-ціннісне ставлення учнів до довкілля й людської діяльності в ньому (погляди, переконання, ідеали й ціннісні орієнтації);
- 5) досвід творчої діяльності учнів під час вивчення географічних об'єктів, процесів і явищ [5].

Саме члени Товариства обстоювали ідею формування географічного бачення світу, що є основою однієї з предметних компетенцій. Задля досягнення відповідності сучасній шкільній географічній освіті віковим психологічним, інтелектуальним, емоційно-вольовим якостям школярів необхідно переглянути й оновити зміст географічної освіти так, аби навчання географії мало на меті не тільки формування цілісних системних географічних знань, цілісної географічної наукової картини світу, а й розглядалося як засіб формування особистості учня; образу «Я у світі», сприйняття себе і світу в єдиній системі; засіб формування в учнів системного, інтегративного, емоційного, глобального мислення [6; 7]. Це знайшло відображення в Концепції географічної освіти в основній школі, у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2013 р.).

Останніми роками діяльність Товариства спрямована на розвиток географічної науки і освіти та вирішення важливих питань, пов'язаних із поступом інформаційного суспільства, дослідженням глобальних змін та регіональних тенденцій у розвитку природних і суспільних процесів. Важливе значення в діяльності Товариства мають питання, присвячені ресурсному розвитку території України, дослідженню регіональної політики держави, природних, соціально-економічних умов і ресурсів різних областей країни. Однак, особливу роль у діяльності Географічного товариства України завжди відігравав освітній блок. Нині Товариство порушує питання гуманізації географічної освіти, розроблення технологій у навчальному процесі географії, розвитку краєзнавчої та екскурсійно-туристичної діяльності. Українське географічне товариство інформує педагогічну громадськість про роль географії в інформаційному суспільстві, діяльність Міжнародної хартії географічної освіти, різні актуальні питання географічної освіти та культури, розвиток картографії та геоінформаційних систем. Саме ці напрями діяльності Товариства засвідчують його вагоме педагогічне значення [3].

Діяльність Українського географічного товариства як важливий чинник формування освітньої політики в галузі географії репрезентує дослідження, що здійснили співробітники Інституту педагогіки НАПН України. Вони були проведені у вересні-жовтні 2011 р. в формі всеукраїнського опитування учнів 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів і вчителів старшої школи з метою отримання репрезентативних даних відповідно до програми «На порозі дорослого життя», розробленої і впровадженої науковцями Інституту педагогіки НАПН України та Інституту соціології НАН України.

Серед запропонованих 1066 вчителям України запитань були такі:

- Чи відповідають програми з навчальних предметів сучасним досягненням науки, пізнавальним потребам учнів?
- Чи потребують програми з навчальних предметів модернізації відповідно до вимог сучасного суспільства?

• Чого, на Вашу думку, найбільше потребує сучасна школа, щоб якомога успішніше виконувати покладені на неї завдання з навчання, виховання й соціалізації учнів?

• Яким шляхам запобігання перевантаженню учнів надають перевагу вчителі?

Відповіді респондентів на запитання «Чи відповідають програми з навчальних предметів сучасним досягненням науки?» були такими: 80% учителів основ економіки та 73% – географії (одні з найвищих показників по предметах), визначилися у тому, що програми відповідають сучасним досягненням науки. Це є ще одним свідченням зв'язку науки і педагогічної практики, на перетині яких і функціонує Товариство.

У перспективі діяльність Українського географічного товариства має бути пов'язана з вирішенням проблем, що постали сьогодні перед географічною освітою, а саме:

- оптимізацією її змістового наповнення;
- оновленням географічної складової Державних освітніх стандартів та навчальних програм;
- посиленням методичного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів.

Важливим аспектом діяльності Товариства є той, що пов'язаний із питанням формування особистості учня. Адже задоволення його освітніх потреб залежить від якості сучасної географічної освіти. Тому питання осучаснення методики навчання географії є одним із пріоритетних напрямів діяльності Товариства. У рамках цієї діяльності важливим є ознайомлення школярів із безпосередньою діяльністю Товариства. Дізнатися про неї учні загальноосвітніх навчальних закладів мають змогу через такі засоби навчання, як підручники та навчальні посібники, зокрема, для 6–9-х класів.

Вивчення матеріалів про діяльність Товариства може здійснюватися також на основі організації домашньої роботи з географії, запровадження проектного навчання на заняттях географії, організацію краєзнавчої роботи та формування змісту позакласного навчання географії. Зокрема, управління домашньою роботою з географії здійснюється вчителем через конструктивну побудову домашніх завдань, підготовку учнів до їхнього виконання та перевірку результатів домашньої роботи [5].

Ознайомлення з діяльністю Українського географічного товариства можливе і в позакласному навчанні географії, що має яскраво виражену особистісну спрямованість. У його змісті варто виокремити два основні напрями:

– поглиблення ключових питань змісту шкільних курсів географії, які викликають у школярів особливе зацікавлення й мають важливе освітньо-виховне значення;

– формування в учнів умінь і навичок дослідницького характеру під час практичної діяльності на місцевості, в роботі з різноманітними джерелами інформації у класі й застосуванні різноманітних сучасних засобів навчання. Саме ці напрями дають

змогу реалізувати важливі положення дослідницької та краєзнавчої роботи учнів ЗНЗ, що стосуються Українського географічного товариства. Новітньою формою організації діяльності учнів загальноосвітніх навчальних закладів є шкільний осередок Географічного товариства України. Він має на меті пропагування географічних знань серед учнів і популяризацію деяких географічних спеціальностей, об'єднує школярів, які захоплюються географічною наукою й намагаються реалізувати це в практичній діяльності. Керівництво шкільним осередком Українського географічного товариства можуть здійснювати як вчителі школи, так і викладачі вищих навчальних закладів та науковці регіональних географічних установ [5].

Один із шкільних осередків Товариства за свою вагому роботу щодо географічної просвіти був визнаний регіональним представництвом Українського географічного товариства в Кіровоградській області. Це шкільний осередок Товариства у Протопопівській загальноосвітній школі I–III ст. Олександрійського району Кіровоградської області [8]. Такі осередки створено також у Полтавській, Дніпропетровській областях та м. Києві.

Основними формами роботи шкільних осередків є лекційна, пошукова й дослідницька. На відміну від інших форм навчання географії, навчально-пізнавальна діяльність членів осередку Товариства має переважно індивідуальний характер і пов'язана з географічною науковою літературою, картами, архівними матеріалами, ресурсами Інтернету тощо. Під час дослідження члени шкільного осередку Товариства проводять опитування місцевих жителів, беруть інтерв'ю у спеціалістів і консультуються зі співробітниками науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів. Результати своїх досліджень учні можуть публікувати у спеціальних фахових збірниках і журналах, а також захищати на конкурсних засіданнях Малої академії наук. Зокрема, в ліцеї №293 Деснянського району м. Києва з 2004 року працює наукове товариство учнів Київського територіального відділення МАН «Світоч». Ліцеїсти впродовж десяти років беруть активну участь у захисті наукових робіт з історії, української мови та літератури, біології, психології, екології, інформатики, посідаючи почесні місця у районних та міських етапах. Основним завданням секції «Географічне краєзнавство» є залучення учнів до науково-дослідницької роботи, створення умов для творчого самовдосконалення й розвитку дітей. Протягом року в секції проводяться лекції, семінари, конференції, надається консультативна допомога. Результатом пошукової роботи є написання наукового дослідження. Наукові роботи дослідницького характеру спрямовані на вирішення творчих завдань, виконання яких можливе за умов самостійного спостереження та власних висновків. У дослідженнях пропонується оригінальні способи вирішення наукових проблем, визначається й перевіряється власна гіпотеза щодо їх розв'язання. У 2014 р. проводяться

такі наукові дослідження: «Тенденції та перспективи розвитку зеленого туризму в Закарпатті» (учениця 11-А класу Вероніка Бричнік); «Зміна атмосфери під впливом людської діяльності у м. Києві» (учениця 11-А класу Альбіна Косолапенко).

Отже, шкільна географічна освіта як елемент системи освіти України спирається на принципи науковості, об'єктивності та фундаментальності. Досить важливим є принцип продуктивності навчання, основний орієнтир якого – особистісне зростання учня, що зумовлюється внутрішніми і зовнішніми продуктами його навчальної діяльності.

Узагальнюючи, зазначимо, що Українське географічне товариство, використовуючи свій вагомий науковий потенціал, здійснює значущий вплив як на зміст, так і на методи навчання географії. Його діяльність стимулює розвиток краєзнавчих досліджень через систему шкільних географічних курсів. Щодо актуалізації методики навчання, то Товариство спирається на особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний та краєзнавчий підходи, які задекларовані в державних освітніх документах. З метою осучаснення шкільної географічної освіти Українське географічне товариство долучається до впровадження нових педагогічних технологій, активних методів навчання та системи краєзнавчих досліджень учнів, заохочує їх до науково-дослідницької діяльності в системі МАН та шкільного географічного товариства.

Література

1. *Большая советская энциклопедия.* – [Електрон. ресурс]: Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Українське_географічне_товариство
2. *Верменич Я.* Історико-краєзнавчі дослідження в діяльності Південно-Західного відділу Руського географічного товариства (1873–1876 рр.) //Краєзнавство. – 1999. – №1–4. – С. 88.
3. *Географічна освіта і наука в Україні:* зб. наук. праць. [Текст] / [головн. ред. Я.Б. Олійник.] – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 100 с.
4. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти.* – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednya/serednya/derzh-standart/post_derzh_stan.doc
5. *Дидактика географії:* монографія [Текст] / В.М. Самойленко, О.М. Топузов, Л.П. Вішнікіна, О.Ф. Надтока, І.О. Діброва. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 604 с.
6. *Ковчин Н.А.* Роль сучасного шкільного підручника з географії у формуванні системності знань школярів [Текст] / Н. А. Ковчин //Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К.: Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – Бібліогр.: С. 163-167.
7. *Концепція географічної освіти в основній школі:* проект/ Інститут педагогіки НАПН України [Текст] / за ред. О.М. Топузов, О.Ф. Надтока, Л.П. Вішнікіна, А.С. Добросок та ін. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 30 с.
8. *Топузова А.В.* Географічна освіта у процесі діяльності Українського географічного товариства [Текст] / А.В. Топузова //Анотовані результати науково-дослідної роботи

Інституту педагогіки НАПН України за 2011 рік: інформаційне видання. – К.: Інститут педагогіки, 2012 – 376 с. – С. 127–128.

9. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край.* [Текст] – Т. 1.– С. 4.

Анотації

Алла ТОПУЗОВА

Роль Українського географічного товариства в розвитку шкільної освіти

У статті охарактеризовано основні етапи та напрями педагогічної діяльності Українського географічного товариства. Розглянуто роль Товариства у розв'язанні актуальних проблем сучасної географічної освіти. Обґрунтовано, що педагогічна діяльність Товариства позитивно вплинула на оптимізацію географічної освіти, зокрема, шляхом оновлення географічної складової Державних освітніх стандартів та навчальних програм, поліпшення рівня методичного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: географічна освіта, Українське географічне товариство, шкільний осередок географічного товариства.

Алла ТОПУЗОВА

Роль Украинского географического общества в развитии школьного образования

В статье охарактеризованы основные этапы и направления педагогической деятельности Украинского географического общества. Рассмотрена роль Общества в решении актуальных проблем современного географического образования. Обосновано, что педагогическая деятельность Общества положительно повлияла на оптимизацию географического образования, в частности, путём обновления географической составляющей Государственных образовательных стандартов и учебных программ, улучшила уровень методического обеспечения общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: географическое образование, Украинское географическое общество, школьный центр географического общества.

Alla TOPUZOVA

Effect of Ukrainian Geographical Society on the development of education in schools

The article highlights the importance of Ukrainian Geographical Society, shown lines of its educational activities. There is a positive association role in solving a number of problems, now faces domestic geographic education. Outlines a range of issues where the teaching activities of the company may have a positive impact on the optimization of geographical education, including assistance in the renewal of geographical component of state educational standards and curricula, improve the level of methodological support secondary schools.

Keywords: geographic education, Ukrainian Geographical Society, School cell Geographical.